

5

Къысматынга
разимисен?

5

Бусурман той ва
автомат атышыв

6

Миллет аралы
уьйленивлер

НА КУМЫКСКОМ ЯЗЫКЕ

БУСУРМАНЛАНЫ РУГЪАНИ - ЯРЫКЪЛАНДЫРЫВ ГАЗЕТИ

Кёп билимлени еси Назир апенди

Гъасан Оразаев

**Бу макъалада бизин алякъда
яшагъан уллу алимлерибизден
бирисини – дёргелили Назир
апендини – гъакъындан ахта-
рып жыйылгъан материаллар-
дан хабар берме сюемен.**

Белгили дагъыстанлы алим-ара-
бист, геничукълу Магъамматсайит
Сайитов (1902 – 1985 йй.) оьзюню
бизин булангъы лакъырларында:
«Къумукъланы арасында инг де
билимли алим – дёргелили Назир
эди», – деп кёп керенлер эсгере бола-
ды. М.-С.Сайитовну бу сёзлерин мен
сонг-сонг англадым. Тюсю, бизин Абу-
супияндан артыкъ илмулу адамны
янгыз къумукъланы арасында тюююл,
савлайын Дагъыстандан да оьтюп,
Темиркъазыкъ Кавказда да болмагъ-
аны белгили. Неге десенг, Абусупиян
илмуну кёп-кёп тюрюлю тармакъларын
къуршайгъан уллу алим-энциклопед-
ист болгъан. Амма дёргелили Назир
апендини белгили бир агъамиятлы
тармакъда болгъаны мекенли далил-
лер булан гёрсетилмеге бола. Назир
апендини аслу ахтарывлары – бырын-
гъы алимлени ва адиблени тар-
жумагъалларыдыр. Бу темада ондан
оьтеген авторну айтма болмас. Тюсю,
динни масъалаларына багъышлан-
гъан ону макъалалары да бек маъна-
лы ва терен.

Назир ким болгъан ва ол къайсы
илму тармакълары булан машгъул бол-
гъан экен деп, 80-нчи йылларда ахта-
рывлар юрютмеге гиришдим. Неге
тюююл де, о вакътиге Назирни гъакъ-
ындан язылып чыкъгъан айрыча бир
сама да макъала ёкъ эди. 1989 йылда,
къумукъ халкъ авуз яратывчулугъун-
дан диссертация иш язмагъа гъазир-
ленип турагъан дёргелили жагъил
улан Макашарип Гъамзатов кёмекле-
шип, Магъачкъалада яшайгъан Гъа-
жи Магъаматовда (Назирни иниси
Абусайитни уланында) бир гиччирек
китапча табулду. Ону дёргелили Назир
оьз къолу булан 1933-нчю йылда арап
гъаршлар булан къумукъ тилде язып

онгаргъан. Китапчада ону оьзюню
уьягълюсюню, ата-анасыны, тухум-тай-
пасыны гъакъындан, оьзю тувгъан ва
башлап яшап тургъан юрту Дёргелини
ва савлай Дагъыстанны тарихинден
бир-нечакъы маълуматлар бериле.

Ондан белгили болагъан кюйде,
Назирни атасы – Никамагъаммат –
1925-нчи йылда гечинген ва Дёргели-
деги уллу къабурларда гёмюлген. Ол
гъажгъа баргъан болгъан, о саялы огъ-
ар Магъаммат-гъажи деп ат айтылып
юрюлген. Назирни анасы Бата (Пати-
мат) – гюбденли Къурбаналини къызы
болгъан, ол да Дёргелиде яшагъан ва
шо юртада 1931-нчи йылда гечинген.
«Атабыз Магъаммат-гъажи, – деп эсге-
ре оьзюню къольязмасында Назир,
– яхшы охугъан алим къаривъ (яъни,
Къуранны тындырыкълы охуйгъан
адам) эди. Яхшылыкъны уьстюнде эди,
яхшы адамлагъа ёлукъгъан, гъажгъа
баргъан, динийю (демек, динге къул-
лукъ этмеге амыракъ, динли) гиши
эди, къонакъгъа яхшы, гъар якъдан
намуслу, къыръятлы адам эди. Оylum
аврувунда Гъажи (Магъаммат-гъажи)
айтды: магъа эллий етти йыл бола,
алтмышгъа бармагъанман деди».

Башлапгъы ахтарывларыбызны
натижасын жыйып-топлап, Назирни
гъакъындан биринчилей язылгъан
макъалабыз, 1990-нчы йылны май
айында, о заманлардагъы «Ленин
ёлу» деген газетде – «Машгъурлукъ
тийишли алим: (Дёргелили Назирни
гъакъындан маълуматлар)» деген ат

булан басылгъан эди. Сонг, бир нече
йыллар оьтюп, арабист-профессор
А.Р.Шихсаидовну макъалалары орус,
ингилис ва немис тиллерде басылды
(«Дагестанская правда», ноябрь 1992 й.;
Muslim Culture in Russia and Central
Asia from the 18th to the Early 20th
Centuries. Vol. 2. Berlin, 1998. Pp. 39-61)
ва тарихчи Адилгерей Гъажиевни де
къошуму болду (1998 й.).

Назир гъижратны тархы булан 1308-
нчи йылны рамазан айында, демек
– 1891-нчи йылны апрель яда май
айында Дёргелиде андан тувгъан.

Оьзюню тухум терегинде ол беш
атасыны атын баягъы уьстде эсгерил-
ген къольязмасында гёрсетген: «Назир
бину Магъаммат-гъажи бину Къурбан
бину Никамагъаммат бину Магъаммат
бину Тутуна» деп. Демек, ону атасы-
ны аталарындан бешинчиси – Туту-
на деген гиши болгъан. Оланы тухум
башы Хожалмахи деген юртдан геле.

Уьстде эсгерилген 1933-нчю йыл-
да язылгъан Назирни тептеринде,
тухумуну гъакъындан этилген эсделик
язывлардан башгъа да, булай тарих
язывлар да бар: «Аввал Дагъыстан-
гъа ислам байрагъын гётерип гелип,
Дагъыстанны исламгъа чакъыргъан –
пайхаммарны асгъапларындан Сал-
ман деген гишидир, Рабиатны ула-
ны, Багъилили. Умар халипа заманда
Дербентге гелген, Дербентни алгъан,
андан сонг – Таргъуну. Салмаңдан сонг
кёп ислам агълюлер гелген Дагъыстан-
гъа.

» 3

Ислам дундеги янгы агъым

Патимат Гъамзатова

**Дагъыстанда ёкъ болгъан адамланы ва
шо белгисиз тас болгъанланы янын тутуп
митинглер этилегенни гъакъында артдагъы
йылларда газетлерде кёп языла эди. Сав
къалып, сонг табылгъанлар буса, гёрген
къыйынлыкъларын ачыкъ эте. Булайлыкъ
– эрши иш ва къоркъунчулукъну тувдура,
амма биз шо гъакъда оьзюбюню пикру-
бузну айтмагъа алгъасамай эдик, неге десе
бу йылларда Россияда, айрокъда Кавказ-
да болагъан ишлер инанмасдай уллу тама-
шалыкъны тувдура. Простой халкъ оьзюню
давну гъакъында кино чыгъарагъан ерде
яшайгъандай гъис эте.**

Заман-заманда аста чалынагъан тавушлар ихти-
ярланы якълайгъан къурумланы гъакъылыны ёлуна
тюшюндюрге къарай: танклар чакъырып турмай-
лы, орамда къолларын буруп, тутмагъа ярамаймы
экен шо душманланы? Сонг законгъа гёре суд гесме-
ге де ярамаймы? Бу тавушлар шонча да аста чалына
болгъан яда таклифлеге къулакъасагъанлар болмагъ-
ан... Нечик болса да, милиция гючлер уллу пелекет

салып, чапгъын этегенде, уьйлени сав подъездлерин
яллатывун узата, къырылырда яшайгъанланы да
къоркъутуп.

Шолай болса да, ихтиярланы якълайгъан бир-бир
жамият къурумлар да, журналистлер де булайлыкъ-
да, 1999-нчы йылда Дагъыстанны ругъани идарасы
таклиф этип, къабул этилген «вагъгъабылыкъгъа
къаршы» закон, айыплы деп язмагъа тартынмай эди.
Дюр дагъы – бу закон болмагъан эди буса «агъач-
лыкълардагъылан» тутмагъа ва гюлелемеге себеп
болмас эди! Оьз гезигинде олар да пагон такъгъан-
такъгъанланы оьлтюрюп болмасмы эди дагъы? Эсге-
рилген бу закон шонча да эсги болуп битген, бирев-
лер гъатта шо къабул этилгенден къайры дагъы зат-
ны да билмейлер. Не себепден ва ким булан къабул
этилгенни буса, олар сай ойлашагъанлыгъындан ва
эси ёкълугъундан билме де билмейлер. Билмейген-
лер Магъамматовичге сорасынлар: ол айтажакъ бу закон гъукуматны бир кабинетин-
ден башгъасына нечик ташлана болгъанны. Шо
закон 1999-нчю йылны язында да къабул этилмес
эди, эгер Дагъыстангъа душманлар гелмеген эди
буса, ва бизин якълы уллу да, гиччи де бир болуп,
оьз ватанын дагъыстан-мычыгъыш вагъгъабылар-
дан эркин этмек учун турмагъан эди буса. Чапгъын
болгъан сонг чу алай да къабул этдилер... Степашин
Къарамахида дав этип «ойнама» сюеген «багъыйлы

уланланы» гёргенде де, бизин якълы депутатлар шо
законну къабул этмеген эдилер.

Агъачлыкъдан чыгъагъан тютюн

Дагъыстанда «агъачлыкъдагъылар» кимлер деп
сораса, яшлар да биле. Бу англавгъа тюрюлю-тюрюлю
гючлер гире: закондан къачып айланагъан бан-
дитлер, далапчылардан акъча юлкъма къарайгъан
рэклетлер ва шоланы арасында талашагъан жагъил
адамлар да бар. Нечик болса да, гъалиги заманларда
«агъачлыкъ» деген сёз модгъа гирген демеге ярай
ва агъачлыкъдан шонда бир де болмагъанланы да
чыгъара экен. Газетлерде чыгъагъан макъалалагъа
инанса, агъачлыкъдагъылар оьзлени инлеринден
чыкъмагъа онча да суймей ва гъукумат булан шо
гъакъда сёйлешивлер этмеге де алгъасамай.

Вагъгъабылыкъ дюр сиясат къаршылыкъ

Тарихден гёрюнеген кюйде, вагъгъабылыкъны
аслу мурады – яшавлукъ сюреген гъакимиятгъа
къаршы турмакъ: пачалыкъны низамын оьз пайда-
сына алышдырмакъ, гъакимликге гелмек. Нече де
чалт оьсюп йиберген тарикъатгъа къаршы этебиз
деп, бизин уьлкебизде вагъгъабылыкъны яйгъанлар,
бу агъымны уллулугъун ва сиясат гючюн тюз
багъаламагъангъа ошай.

» 5

Къазахстанда гыжап гиенлер ачыкъ билдирген

Къазахстанда яшайгъан бусурманлар Нурсолтан Назарбаевге ачыкъ кагъыз язгъан. Олар гыжап юртеген къатынгишилеге башлангъан къыйыкъсытывлга рази туюлюн ва шолалыкъгъа къаршы экенин билдире. Къазахстанни Конституциясы ёл къоягъан кюйде, ерли къатынгишилер гыжап байламагъа сюе буса да, оланы шо ихтияры къыйыкъсытылмагъа башлагъан. Натигада оланы бир гюбю, масъала чечилмей туруп, аш ашамажакъ деп гезалгъа тутгъан.

Ашсыз турув март айны орталарында башланажакъ ва гъалы битсе де, гери къайтыв болмас деп ёралгъан эди, тек гъалиге шолай болуп битген деп хабар етишмеген.

Бу ишлер Туркестан деген шагъарда Къазахстанни президенти Нурсолтан Назарбаев гыжап ва паранжа байлавгъа озынюн янашывун билдирген сонг башлана. «Мен студентлер де, оьзге охувчу яшлар да гыжап ва паранжа юрютювге туюбкъарадан къаршыман. Бизин динибизде шолай мердеш болмагъан. Герти динни, бизге гелтирилгенинден эсе айырып болмагъа тарыкъ», – деген ол.

Назарбаев ислам динни юртегенлеге абурлу янаша, амма оьзлени хас ёлу бар дей.

Мычыгъышда къатынгишилени ихтиярлары къыйыкъсытылмай

Мычыгъыш республиканы гъакимияты "Human Rights Watch" деген ихтиярлары якълайгъан халкъара кзурумну айыплавларын инкар эте. Шо кзурум токташдырагъан кюйде, бу республикада къатынгишилени хас опуракъ гиймеге борчлу эте.

«Мычыгъыш республикада биревлеге хас опу-

ракъ гийдирте дегени гъакыкъатгъа къыйышмайгъан ялгъан хабарлар. "Human Rights Watch" не далиллеге асасланып шолай натижагъа гелгени бизге англашылмай. Мычыгъыш республикада Россия законлагъа къыйышмайгъан ишлер этиле, деп олар неден алып айтагъанны бирт де англап болмайбыз», – дей Мычыгъыш республиканы башчысыны пресс-секретары Альви Каримов.

Бираз алдын "Human Rights Watch" россия гъакимиятны бу республикада къатынгишилеге Ислам дин талап этеген опуракъны гийиртивню токтамагъа чакъыргъан болгъан. «Мычыгъыш республикада къатынгишилени ихтиярлары бу кюйде къыйыкъсытылагъанда федерал центр бир зат да айтмай», – деп яза хас докладны авторлары.

«Къатынгишилени ихтиярларыны масъаласында биз Россия законлары да, Конституцияны да инкар этердей ишлени этерден бек арекбиз деп, инандырмагъа боламан», – дей А.Каримов.

Ол айтгъан кюйде, Грозныйде де, оьзге шагъарларда ва юртларда явлукъ байлайгъан ва байламайгъан къызышланы гёрмеге бола.

«Узун капотлар гиен тиштайпалар бар, тек оланы санау кёп туююл. Оьзге шагъарлы тиштайпалардан къалышмай гийинегенлер де бар. Грозныйге болсун, оьзге шагъарлагъа болсун гелип, рестораны, кафелени ичине гирип, гъар ким де шолалыкъны оьз гёзлери булан гёрмеге болар», – деп инандыра А.Каримов.

"Артдагъы гюнлени ичинде Грозныйде 200-ден артыкъ журналист болду. Оланы кёллери гъали де бизде. Мухбирлер суйген-суйген ерге барып, биздеги гъалны оьзлени гёзлери булан гёрмеге болдулар», – дей пресс-секретарь. А.Каримовну эсине телеген кюйде, "Human Rights Watch" Мычыгъыш республикадагъы яхшы янгъа багъып болагъан алышынывланы гёрмеге суймей ва къайдагъы айтды-къуйтдулагъа асаслана.

«Ичгисиз юрт 2011» деген конкурс

Башкъортастандагъы Чебаркул ва Кусепеево деген юртлар республикадагъы «Ичгисиз юрт 2011» деген конкурсда ортакъчылыкъ этмеге сюегенин билдирген.

Гетген йыл Кусепеево деген юртну жамияты оьзлер яшайгъан ер ичгичиз топуракъ деп билдирген болгъан. Шолалыкъны хоншудагъы Чебаркул юртадагъылар да ушата. Гъали эки де юрт оьзлени «ичгисиз ер» деп билдирип, агъа-инидей ювукъ аралыкъланы юрте. Бу юртадагъылар герти хоншулар йимик бир-бирине къонакълай бара, къатнай, улгюсюн айта.

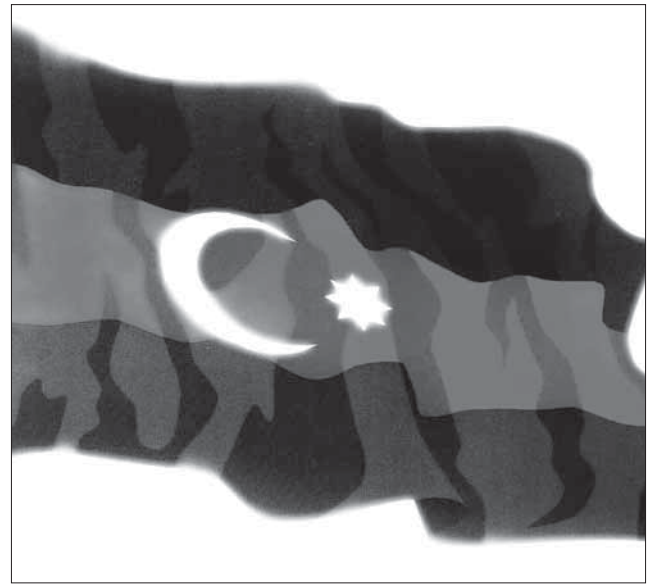
Бу юртланы халкъы айтагъан кюйде, ёлугъулар даим шат, исси, къурдаш гислерде оьте ва шонда ичгини ийиси де болмай.

Артадагъы шолай ёлугъув Чебаркул юртада оьтген болгъан. Ерли халкъ кусепеевилени жума межитини къапуларыны алдында къаршылай. Экскурсиядан ва намаздан сонг, къонакъланы башкъырт ашлардан ясалгъан тепсиге олтурта. Бу гезик де, озокъда, ичгини туюю де болмай. Юрт клубда буса, гелгенлеге ерли гъаракатчылар концерт де гёрсете.

Ерли ёлбашчылар да, гелгенлени башын тутгъанлар да гележекде де булай къонакъ аралыкъланы юртюмге сёз берелер. Эки де юртну жамияты «Ичгисиз юрт 2011» деген конкурсда ортакъчылыкъ этип, шатлы жыйынланы ичгисиз де алай ажив оьтгермеге болагъанны гёрсетмеге сюе.

Албания Азербайжанны дин яшавун ахтара

Албанияны да, Азербайжанны да тыгъыс аралыкълар байлай ва Тиранада шоланы бирден-бир ювукъ этмекни гъайын эте. Албанияны премьер-министри Эдмонд Хаджинасто билдирген кюйде, дин масъалалагъа тиенген якъны айрокъда беклеш-

дирмеге яхшы.

Бакоде Кавказ бусурманланы Идарасыны башы Аллагъшюкюр Паша-заде булангъы ёлугъувунда ол ташдырып айтгъан кюйде, Азербайжан республиканы гъукуматыны вакиллери булангъы къатнав «азербайжан-албан аралыкъланы янгы сагъифасын ача».

Э.Хаджинасто къарабах масъалагъа байлавлу Албанияны гёз къаравун ачыкъ этди, ва Тирана бютюнлей Азербайжанны янын тутагъанын айтды. Оьз янындан А.Паша-заде билдирген кюйде, эки де пачалакъны аралыкълары бырын заманлардан берли юртеле ва шоланы оьсювюнде Ислам дин аслу ерни тутгъан.

Ону сёзлерине гёре, къарабах эришивлюк Азербайжанны пайдасына парахат ёлда чечилмеге герек ва шо Азербайжанны алышынмас пикрусу.

«Уьмметни алдындагъы къулулгъу саялы» деген оьрденни Игити

Темиркъазыкъ Осетияны президенти Таймураз Мамсуров Темиркъазыкъ Кавказны бусурманларыны Координационный центры булан «Уьмметни алдындагъы къулулгъу саялы» деген орден булан савгъатлангъан.

Савгъат «республикада парахатлыкъны болдурувда этген уллу гъаракаты, миллет ва дин арада англавлукъну-гелишивлюкню болдурагъаны, жамиятта дин ва ругъ байлыкъланы гери къайтарывда чалышагъаны» учун бериле деп айтыла.

Эстерилген кзурумну председатели Исмайл Бердиевни тилевюне гёре, орденни Темиркъазыкъ Осетияны муфтиси Гъажимурад Гацалов тапшургъан.

Бу савгъат Ислам динни яйывда ва бусурман жамиятны беклешдиривде уллу гъаракат этип болгъанлагъа бериле. Орден булан ким савгъатланмагъа гереклени атлары Темиркъазыкъ Кавказ республикаланы муфтилени жыйынында белгилене.

www.islamdag.ru деген сайтдан алынгъан

Учредитель
Благотворительный фонд «Путь».
Газета печатается по согласованию и одобрению Духовного управления мусульман Дагестана

Редакционный совет
Председатель редакционного совета муфтий РД
Ахмад-хаджи АБДУЛАЕВ
Асхабали МУРЗАЕВ

Главный редактор
Патимат ГАМЗАТОВА

Редактор
Абдул-Азиз МИЧИГИШЕВ

Компьютерная группа
Лейла ГУСЕЙНОВА
Гульнара АБДУЛАЕВА

Менеджер
Мухаммад ХИРИЯСУЛАЕВ
Абдусабир АХМЕДОВ

Газета зарегистрирована Федеральной службой по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций.
Свидетельство о регистрации ПИ № ФС 77-42079 от 24 сентября 2010 г.

Индекс 51325
При перепечатке ссылка обязательна.

Набрано и сверстано на компьютерной базе газеты «Ас-Салам».
Отпечатано в ООО «Дом печати» по адресу: пр-т Акушинского, 20.

Заказ № _____
Сдано в печать 28 марта 2011 г.
в 16:00.

Тираж 3.400 экз.

Адрес редакции
367015, РД, г. Махачкала,
ул. Азиза Алиева 2.
Тел.: (8722) 61-00-64.

По вопросам подписки и доставки обращаться по телефону:
по Республике Дагестан — 8-988-699-28-24
по г. Махачкале — (8722) 914-222.

E-mail: assalamweb@gmail.com;
www.assalam.ru

Кёп билимлени еси Назир апенди

1 « Аббасийя, Амавийя заманларда Къапкъаз оланы ихтиярында болгъан.

Геч заманларда, ислам зайышлангъанда, Абдулмуслим деген уллу къазаватчы гелген Дагъыстангъа – Аваргъа, Хунзакъгъа. Он йыллар тургъан сонг анда оьлюп, къабур Хунзахдадыр. Шо йыл – 712 (1312-1313).

Шолай болуп яйылгъан ислам Дагъыстангъа. Аввал Иран ислам гьукуматны къолунда болгъан. Иран араплагъа ювукъ гьукумат. Ирандан, Азирбижандан геле болгъан. Артда шавханланы къолунда болгъан, экинчи – Орус тутгъан...

Атасы Магъаммат-гъажи де илмудан пайы болгъан адам экенлигин кёп маълуматлар исбатлай. 1904-нчю йылда Къазан шагъарда, М.Чиркованы варислерини басмаханасында, 412 сагифалы къумукъча бир китап чыгъарыла: ону автору – пудакъарлы Ильяс-гъажи (Паравулда гёмюлген белгили шайх), аты – «Кифайат ал-мурид фи тарикъат ат-тавгъид». Шо китапны басмадан чыгъармакъ учун оз къолу булан текстни анив хат булан язып онгаргъан адам шо – Назирни атасы Никамагъаммат бину Къурбан болгъан.

Акъ къазакълар Дёргелини 1919-нчю йылда яллатып бузгъандан сонг, Никамагъаммат Паравулгъа, артда да Таргъугъа гёчюп, мунда бир нече йыл яшап тургъан. Ата юртунда турагъан заманында, ону уйлеринде сакъланып оьтесиз кёп китаплар болгъан. Амма акъ къазакълар Дёргелиге гелип, юртну уллу пелекетге салгъан заман, ол кёп китаплардан 1500 китабы яллап пурч бола, къалгъан пайы нечик де сакълана. Бу агъвалатны гъакъындан Назирни къызардашы Написат ва къатыны Загърат эге алалар. Магъаммат-гъажи (Никамагъаммат) 1925-нчи йылда гечинген сонг, таргъулулар ону билимни алим авлетни Назирни озлени юртундагы межитинде ишлемеге чакъыргъанлар. Назир де, атасы этгенде йимик, озю де Дёргелиден Таргъугъа гёчюп яшап къалгъан. Ол Таргъу юртну «Дёргели-авулунда» маканлашып тура болгъан. Дёргели юртда, ону атасындан къалгъан абзаруйлтерде буса, Назирни иниси Абусаит яшап тургъан.

Назир озю тувуп озген ата юртунда, сонг Паравулда, Тёбен Къазанышда ва Гюбденде охуп, девюрюне гёре къыйышагъан яхшы билим де ала. Муаллимлерин эсгерип айтсакъ, мисал учун, ол къазанышлы Абусупияндан къайры да, гюбденли Къазануп деген белгили алимни алдында кёп заман охугъан. Къазануп озю охутгъан 300-ден де кёп шакиртлерини-муталимлерини арасында Назирни айрыча закилинги, артыкъ пагъмудулугъун эсгерген. Ону булан бирче охугъанлардан Ильяс, Абуосуп, Къакъа-Магъаммат, Абат, Асендер дегенлер белгили. Атасы Магъаммат-гъажи (Ника-Магъаммат) озюню уланы алгъан билимлерде-илмуда эшитген даражасына рази къалгъан. Бугъар байлавлу ол Назирни билим даражасын «дюнъядагы лап уллу ва терен Багъру-Мугъит деген денгизге» тенгешдиргени кёплеге белгили. Сонг да, озюнден сонг шолай алимлиги бар авлетни кююп гетегенине, ол озюню пайдалы билимлерин булан элни жамияты учун да, уй-агълюсю учун да яшав табажагъына инангъан. Ону муаллими гюбденли алим Къазануп, Назир гечингенде тазиятында айтгъан сёзлер де бек агъамиятлы. Къазанупну булай сёзлери халкъгъа

белгили: «Мен 300-ден де кёп шакиртлени охутгъанман. Тек оланы арасында Назирден гючлю пагъмудусу ёкъ эди», - деп.

Назир озю язып онгаргъан асарлар нечакъы кёп санавда болгъан экенлиги гъалиге белгисиз. Озюню васиятында ол: «Мен оьлсем, мени китапларымны сатмагъыз, агъюлерден охуйгъан адамлар болур, иншаъ. Анив сакълагъыз, пайда алагъан адамлагъа беригиз», - деп буварса да, нетерсен, ону вариси-уланы яшлайын тез гечинип къалмакълыкъдан буса ярай, китапланы авадан пайы гъар кимге пайланып, эки якълагъа чачылып къалгъан. Мисал учун, ону хас китапханасындагы материалланы бирлерин биз гъараканлы Магъаммат Нюрмагъамматовда, гиничукълу Магъамматсайит Сайитовда, дёргелили Арсланали къадиде, Назирни иниси Абусайтден къалгъан уланы Гъажи Магъамматовда гёрдюк. Олардан башгъа адамлар да сакъланып бар буса да ярай. Бир-бир къолгъазмалары (яда оланы копиялары) – Россияны Илмулар академиясыны Дагъыстан маркасындагы илму архивни фондларында сакъланып да бар. Китапланы бирлери гъатта йыракъдагы Ташгентге де етишген, бирлери паравуллу Абдувагъап къадиде ва дёргелили Шихи-Жаммалутдинде, Таргъуда яшап тургъан Магъамматалы деген даргили адамда къалгъан деп маълуматлар да бар. Артдагысы, Ташгентге гёчюп гетегенде, Назирни хыйлы китапларын онда озю булан алып гетген.

Назир апендини асарларындан инг де гёрмеклиси ва маълуматлысы – арап тилде язылгъан «Нузгъат ал-азгъан фи таражим улама-и Дагъыстан» деген къолгъазывлу китапдыр. Ону арапча атын къумукъчагъа гёчюрюп айтсакъ – «Дагъыстанны алимлерини таржумагъалларындан (биографияларындан) гентюлюню сейири» демек бола.

Мунда эки юз йигирмадан да артыкъ дагъыстанлы алимлени ва шаирлени таржумагъаллары (биографиялары) гъакъындан айтылгъан, асарларыны атлары эсгерилген, олардан бирлерини шиърулары мисаллар этилип де гёрсетилген. Бу китап – гъалиге ерли Дагъыстанда биография жанрда язылгъан асарланы инг де улусу ва толу маълуматлысы деп гъисаплана. О Дагъыстанны илмусуну тарихин уйренивге гёрмекли кюшум. Назирни бу асарыны устюнден гъали буссагъат Тарих, археология ва этнография институтдагы Гюнтувшуну уйренеген бёлгюню сынавлу илму кчулукъчусу, профессор, тарих илмуланы доктору А.Р.Шихсайитов ахтарыш ишлер юрютюп тура ва ону арапчадан орус тилге де гёчюрюп, басмадан чыгъармагъа гъазир этив булан машгъул. Ол да Назирни бу асарын айрыча оьр даражада къыйматлай. 1989-нчю йыл Магъачкъалада орус тилде чыкъгъан «Дагъыстанны XVIII-XIX асруларда яратылгъан язывлу эсделиктери» («Письменные памятники Дагестана XVIII-XIX вв.») деген китапда, дёргелили Назирни асарларындан алынгъан бир-бир материаллар эсгериле (А.Р.Шихсайитовну, С.М.Забитовну, Д.Х.Гъажиеваны макъалаларында), шолай да – философия илмуланы доктору, профессор М.Абдуллаевни «Мыслители Дагестана» деген китабында (2007 й.) ва бу макъаланы автору язгъан «Исторические сочинения Дагестана» деген китабыбызда (2003 й.).

1960-нчы йыл Москвада оьтгерил-

ген Гюнтувшуну ахтарагъан алимлени 25-нчи халкъара конгрессинде М.-С. Сайитов «XVIII-XIX асруларда арап тилде яратылгъан дагъыстан адабияты» деген темагъа гёре чыгып сёйлегени белгили. Ол озюню сёйлевюнде гелтирген кёп санавдагы ва оьтесиз къужурлу маълуматлар Советлер Союзну гъар еринден жыйылгъанланы чы нечикде, шолай да тыш уьлкелерден гелген хыйлы алимлени де ажайыпгъа къалдыргъан: тамаша тюгюлюм дагы – шунча гиччирек Дагъыстан деген вилайтда алгъагъа онча да кёп алимлер болгъан экен. Амма М.-С. Сайитовну шо доклады, аслу гъалда, дёргелили Назирни эсгерилген уллу асарындагы маълуматларына аркъа таяп этилгенлигин далиллер булан гёрсетмеге къыйын тюгюл экенни ташдырып айтма далиллер бар.

Назирни шо «Нузгъат ал-азгъан фи таражим улама-и Дагъыстан» деген асарында къайсы алимлени гъакъындан айтыла? Олардан бир нечелерини атларын сама мисалгъа алып эсгерейик: дербентли Мирза Жабрайыл-бег Сюпегъри, Сиражуддин Сулейман ал-Лакъзи, Гъаркасны ювгъунда гёмюлген къадарлы шайх Асельдер-гъажи, къазикъумукълу Уллу Али-шайх, къодукълу Магъаммат, ободалы Шаъбан, усишалы Давут, къазикъумукълу Жамалутдин, дербентли Мирза Казембек, оьгемишли Къазимагъаммат шайх, урадаль Мургъазали, гъараканлы Сайит, согъратлы шайх Абдурагъман Сугъури, къакъашуралы (атлыбоюнлу) тюркчу Абдурагъман, жонгютейиллер Генже ва Аюб, яхсайлылар Башир ва Юсуп, эндирейиллер Ташав-гъажи ва Идрис-апенди, кестекли Абукакар – XI асрудан XIX асругъа къадар заманларда яшагъан хыйлы дагы да оьзгелери.

Оьлчев якъдан алып къарасакъ, алгъагъа оьмюр сюрген о алимлени, шайхланы, адиплени гъакъындан язылгъан маълуматлар бир йимик тюгюл, гентгешдирилип язылгъанлары да бар, къысгъача эсгерилип къалгъанлары да бар.

Мисалгъа, Назир апенди Эрпелиден чыкъгъан Муса шайхны гъакъындан язгъанын гелтиремен: «Ол Османлы элине гъижра этип гетген ва Истамбулда макан тутуп къалгъан. Онда накъшубанди тарикъатны шайхы Исмет ал-Янгъавиден устазлыкъ даражаны алгъан. Артда эсгерилгени буса – Абдуллагъ ал-Маккиден, бу да – Халид ал-Багъдадиден шайхлыкъны ижазасын алгъан. Муса шайх Османлыда болгъан инкъылапдан сонг (демек, 1908-нчи йылдан сонг) гечинген».

Назирни асарыны атындан гёрюнеген кюйде, мунда – Дагъыстан булан байлавлугъу бар алимлени гъакъындан сёз юрюле. Тек мунда охувчулар ва ахтарывчулар эсде тутма герекли заг бар. Алдынгы «Дагъыстан» деген сёз (регионим) ону гъалиги замандагы дазулары булан тамамланып къалмагъан. Алгъагъагы «Уйкен Дагъыстан» деген англавгъа – бугюнгю Дагъыстан Республиканы топуракъларындан къайры да Мычыгъыш, Къалгъай, Гиччи Къабарты, Чар-Тала, Ширван деген ерлер де къуршала. Мисал учун, Насирни асарында олардан эсгерилгенлери: Кунта гъажи ал-Мичигъиши ал-Элисахани, Абдулгъамид ибн Гусейн ад-Дагъистани аш-Ширвани, Юсуф гъажи ал-Чари, Юсуф гъажи ал-Чачани ва шолай оьзгелери.

Тема якъдан алгъанда, китапда эсгерилген алимлер, илмуну ва адабны

гъар тюрлю тармакъларында чалышгъан адамлар – фикъгъу, тарикъат (тасавуф), тарака, грамматика, астрономия, математика, поэтика, адабиятлыкъ, сулук (къылыкъ, этика), мантыкъ (логика), медицина, лексикография, къолгъазывланы анив хат булан гёчюрюв (каллиграфия), текстлеге баянлыкълар языв ва оьзге предметлер булан машгъул болгъанлар.

Назирни эсгерилген асары гетген асруну 20-30-нчю йылларында язылгъан. Ону текстин 1953-нчю йылда гъараканлы М.Нюрмагъамматов гёчюрюп алгъан къолгъазма бар экенлиги де белгили. Ону фотокопиясы буса Дагъыстан илму маркасыны эсги къолгъазмалар жыйылгъан Фондунда сакълана. Инг де аслусу, бу уллу асар 2004-нчю йылда арап тилде, ону немис тилге гёчюрюлгени де булан бирче, Германияны тахшагъары Берлинде басмаланып, 460 сагифалыкъ айрыча бир китап болуп чыкъды: Muslim Culture in Russia and Central Asia. Vol. 4: Die Islamgelehrten Daghestans und ihre arabischen Werke. Nadir ad-Durgilis (st. 1935) Nuzhat al-adh n fi tar im ulam

Da istan. Бу китап эки алимни гъаракаты булан этилди – дагъыстанлы арабист А.Р.Шихсайитовну ва немис арабист М.Кемперни. Демек Назирни асарына тыш уьлкели алимлени де лайыкты тергеве бар. Муну булан алимни дюнъя оьлчевдеги машгъурлугуна шагъра ёл салынды деп айтмагъа ярай. Гетген йыл А.-Къ.Абдулла-типовну ва Л.Шабаеваны авторлугъу булан чыкъгъан «Средневековая литература кумукъ» деген китапда, дёргелили Назирни яратывчулугъу къумукъ адабиятыны тарихинде гёрмекли варислик гъисапда гёрсетиле. (Назирге багъышланып язылгъан библиографияны адилли кюйде гёрсетип язгъан буса, дагы да маниятлы иш болажакъ эди).

Дёргелили Назир арап тилни озюню ана тилинден къалышмайгъан даражада билеген ва кёбюсю гъалда арап тилде язагъан алим болгъан. Ону асарларындан бирдагы бир нечелерин эсгерейик: «Ал-Фажр ас-садикъ» («Гертиликни танг ярыгъы») – иманны ва исламны гъакъында асар, 1925-нчи йылда язылгъан, «Ад-дурр ал-багъийа фи шиат ар-рагъмат» («Рагъмудукъну багъалы инжи бюртюклерин») – 1930-нчю йылда язылгъан болма ярай, «Иргийагъ ал-акбад би-накшаф ал-аснад фи илм ат-таж-ригъ» (анатомия ва хирургия илмулардан сёйлейген асар) ва «Амсилат ила истилагъ агъ ал-гъадис» («Гъадислени гертилигин билдиреген мисаллар») – 1923-1924-нчю йылларда язылгъан.

Назирни бир нече макъалаларын Дагъыстанда Совет гъакимлиги уьст гелген сонг Буйнакск шагъарда 1925-1928-нчи йылларда Абусупиян Акаевни редакторлугъу булан арап тилде чыгъарылгъан «Баян ал-гъакъаикъ» («Гертиликни аян этив») деген журналны сагифаларында да тапма болабыз. Оланы темалары: шариатгъа гёре топуракъны ишлетивню гъакъындагы масъалалар, зулмучулукъ ва азатлыкъ, тиштайпалагъа гёрсетилеген къалымны оьлчев даражасы, пакъыр-мисгинлеге шариатны гёзюнден къарав ва оьзгелери. Журналда авторну аты арапча къайда булан – «Назир афанди ад-Дургали ат-Тунайи» деп гёрсетиле.

Озюню оьз-энчили асарларындан къайры, дёргелили Назир башгъа авторланы китапларын да гёчюрюп алып, хас китапханасында сакълагъан болгъан. ► 5

Къысматынга разумисен?

Гъажимурат Омаргъажиев

Гъар адамны яшавунда яхшылыкълар да, яманлыкълар да бола. Бир оър, сонг эниш – бир-бирин алышдыра туруп геле. Амма башыбызгъа балагъ къопса, неге биз къысматыбызны айыплап, не саялы ва не учун шолой болду деп кантыллайбыз экен?

Иманы бар гъар адам билеген кюйде, бары да яхшылыкълар да, яманлыкълар да бир Аллагъдан геле. Тек кёбюсю инсан Яратгъаныбыз бизге балагъланы, ярлы яшавну не учун йиберегенни унута ва шолойлыкъларны оъзюбюзню яман ишлерибиз булан тартагъланыбызны гёрмеге соймейбиз. Къысматынга рази болмай къалмагъа бирт де ярамас, неге тюгюл разисизлик булан биз оъзюбюзге масъалалар да болдурабыз, гюнагъ да къазанабыз.

Тёбенде айтылагъларны гъакъында ойлашып къарайыкълар ва натижа чыгъармагъа къасткъылайыкълар.

1.Къысматыбызгъа разилик билдирмеге болсакълар, бу дюньяда да, герти дюньяда да уллу пайда гёрежекбиз. Бу дюньядагълар пайданы гъакъында айтсакълар, шо дюр юрекни паракатлыгълар, къайгыны азлыгълар, неге десе олардан пайда ёкъ. Шо саялы билеген бир-биревлер булай айтгълар болгълар: «Къысматынга – гъакъыкълар болгълар сонг, шо гъакълар ой къурув, гъайын этив – бош иш». Шо сёзлеге булай гъадис къорчу болгълар. Бир гезик Ибн Масудгъа Пайхаммар ﷺ булай айтгълар болгълар: «Гёрежек къысматынгъларны гъакъында аз

ойлаш, неге тюгюл о сагълар олай да гележек, къысматы тюгюл зат буса, сагълар тиймес» (Байхаки, Дайлями этишдирген гъадис).

Герти дюньяда болажакълар пайданы гъакъында айтсакълар, шо дюр Аллагъларны савгълары ва Ону разилиги. Яратгъларныбыз Къуръанда булай айта (маънасы): «Аллагълар булай деген: «Гъакъларыкъларны адамларына шо гюн тюзлюкню юрютгени саялы пайда болажакълар. Олагълар оъзенлер агагълар женнет бавлар гъазирленген. Олар онда даим къалажакълар. Аллагълар олар булан рази, олар да Ол булан рази. Шо – уллу уъстюнюлюк» («аль-Маида» сура, 119-нчу аят).

Эгер де адам къысматынга ачувлана буса, ол къайгылы бола, огъар-бугълар гъёкюне, бу дюньяда гъалеклене, ахыратда буса, гюнагълар саялы жаза гёрежек. Адам ачувлангълар булан къысматы алышынмас. Гъакълары бар гиши паракатлыкъларны ва къыйгысызлыкъларны Къыямат гюн гёрер жазагълар алышдырмас.

2.Къысматынга ачувлангъларны адамны имансызлыкъларгълар ва ярлылыкъларгълар гелтирмеге бола. Аллагъларны бу сёзлерины гъакъында ойлашыгълар (маънасы): «Аллагъларны аты булан ант этемен! Олар иманны ёлуна тюшмес, ич арасында англашылмайгълар затланы чечмек учун, сени судья этип сайламай туруп, жанында сен гёрсетген гъукмугълар разисизлик бар туруп ва сагълар таби болмай туруп» («ан-Ниса» сура, 65-нчи аят).

Бу гъукмугълар рази тюгюлюню ва ачув-

лу адамны иманы къабул этилмей. Эгер де адам ачувланып, Пайхаммар ﷺ чыгъларгълар гъукмугълар рази болмагълар сонг, Аллагълар гёрсетген гъукмугълар рази болмагъларда огъар не болур?

Гъадис-къудсиде булай айтыла: «Мен гёрсетген къысматынга рази тюгюл, Мен йибереген балагълар сабурлукълар этмеген, Мен берген ниъматгълар шюкюрлюк билдирмеген – оъзюне башгълар Аллагълар тапсын буса!» (Табарани, Дайлями этишдирген).

«Къул» ва «Еси» деген недир дегенде, саяфу-салигълар булай жавап берип, янгъларышмагълар. Олар булай деген: «Яратгъларны Оъзю суйген кюйде гъукму чыгълар, къул буса, шогълар рази болмагълар тарыкълар. Эгер де къул шо гъукмугълар рази тюгюл буса – онда «къул» ва «Еси» деген маъна ёкъ».

Яратгъларныбыз Аллагълар бизин тюз ёлгълар тюшондюрсюн ва Ону гъукмусуна даим рази къалмагълар сабурлукълар да, гюч де берсин! Амин.

Бусурман той ва автомат атышыв

Магълар гъажии Абидов

Этилген гюнагълар бары да затгълар бек таъсир эте. Шону арасында Яратгъларныбыз Аллагълар биз этеген ибадатгълар да. Уллу алимлелар айтагълар кюйде, эгер инсан тагъларжукълар намазгълар уянып болмагълар буса, шо дюр этилген гюнагъларны натижасы. Гюнагълар адам аралыкъларгълар да, агъларню ичине де, гъатта бетини тюсюне де таъсир эте. Бетине къарап, адам Аллагълардан къоркъамы яда Ондан уяламы деп билмеге бола. Гюнагълар оъсюмлюкелеге де, гъаваны гъларны да таъсир эте.

Мисал учун, Макка булан Мадинаны алып къарайыкълар. О якълар мол тюшюм береген топуракълар ёкъ, янгур 2-3 йылда бир керен ява, тек онда оъсеген оъсюмлюкелеге къарагълар: не емиш де, не терек де бар. Бу ярым атавну янгыз ташлар ва къайыр къуршагълар, амма онда берекетли адамлар болгълар саялы, Аллагълар о якъларны да берекетли этген. Гълар буса, бизин якъларгълар къайтайыкълар. Бизде оъзенлер де, денгиз де, кёп явагълар янгурлар да бар, тек юртларыбызда да, асру бою таза сув ичип тургълар адамлар, булакълар къуруйгъларны гълар эте. Тавларда да сув масъала арагълар чыкълар! Шо тегин болгълар иш тюгюл ва этген гюнагъларыбызгълар гъёкюнеме башламасакълар, шолойлыкълар токъталмас. Аллагъларгълар макълар болсун, биз

Дагъларстанда тувгъларныбызгълар. Гюнагъларны яшыртгъларны этегенде, шо саялы адам Аллагъларны алдында жавап бережек, эгер де гюнагъларны кёллер этип башлагъларда, шо саялы яхшы адамларны жавапгълар тартажакъларны билмеге герек чи. Муна бизин гълареклендиреген зат!

Эгер Дагъларстангълар балагълар къопса, не эте биз ягъларда къаларбызмы? Балагълар бизге барыбызгълар да тиер, шо саялы товба этивню агълариятлыгъларны гълар-

ында айтабыз. Аллагълар берген ниъматланы адамлар нечик харжлайгъларны гёрёбиз. Мисал учун, ал заманларда къатын алагъларда адамларны транспорту болмай, олар гелинни уюне эшекге миндирип яда ява гелтире болгълар. Бугюн буса, Аллагълар бизге арив-арив машинелер берген. Шо да таманлыкълар этмейли, нечик-мечик де тюгюл, энни багълары иномарка машинелер тарыкълар бизге. Муна гълары-гъларилерде тахшагъларыбызны Баш жума межитини къы-

рыиында бусурман той этиле болгълар. Шондагълар атышывну эби болмагълар саялы, ихтиярланы якъларыгълар курумлардан адамлар гелип, машинелени термеге борчлу бола. Шому бусурман той? «Сальва» деген банкет залда шариат къабул этеген алай арив бусурман тойлар этмеге бола. Ёкъ, мунда да атышып, оъзюн гёрсетмеге герек! Кимни тамаша этмеге суйген экен шо атышагълар? Айланадагъларгълар шо уйленеми-уйленемейми къайгылы, авара да тюгюл чю. Ваъзаларыбызда Аллагъларны Ую – межитлени гъларында кёл айтабыз: шону ичине уяла туруп гирмеге тарыкълар. Бу атышагълар президентни уюню къырыиында болгълар буса, тапанчасын чыгъларма да къоркъар эди. Мунда буса, Аллагъларны Уюню къырыиында кёлге багъларып автомат булан атышмагълар сан да гёрмейлер.

Бизде гълар атыгълар – биревню ажалы. Кёлге автоматны тавушу къайгылыны эсге гелтирегенде атышмагълар нечик бола дагълар? Шолойлыкълар узатылса, Яратгъларныбыз Аллагълар бизге дав йиберемеге бола, шо заман гертиден де атышмагълар тюшежек. Шону билме тарыкълар ва этилеген булай багъларысыз ишлер саялы товба этмеге алгъларасакълар борч. Бу кепдеги эрши ишлер Ислам дин булан бир аралыгълар да ёкъну билмеге тарыкълар. Тойну вакътисинде атышыв – биябурлукълар иш. Дагъларстанда дав тюгюл вакътиде ал заманларда эки гезикде атыша болгълар: душман ювукълар болагъларда ва гелеген гелин къыз болмагъларны белгиленгенде. Бугюн не саялы атыша экен, кимден уылгю алалар?

Ислам диндеги янғы ағъым

1 « Спецопреациялар ва ағъагъан къан оьзенлер шолайлыкъдандыр. Шогъар да къарамайлы, бир-биревлер иманы барланы алдатмагъа къарайгъанын къоймай. Умуми алгъанда, бары да вагъгабылыкъ яман тюгюл деп, олар халкъны инандырма къарай. Башгъалар буса, вагъгабылыкъдан пайда чыкъмас, о къангъа батгъан, шо саялы биз олагъа салафитлер деп айтсакъ яхшыдыр дей.

Гъатта булай язагъанлар да бар: «Кёбюсю гъаличи салафитлер бек багъыйлы гёрюнеген адамлар, костюм гиелер, галстук тагъалар, оланы арасында депутатлар да, министрлер де, шагъарланы башлары да, ихтиярланы якълайгъан къурумларда ишлейгенлер де, оьзге ёлбашчылар да бар. Олайлар янгыз Темиркъазыкъ Кавказда яшамай, Россияны ер-еринде ёлугъалар». Шолайлыкъ учун чалышгъанланы къутлайман: энни пачалыкъ простой, модда тюгюл бусурманлагъа къаршы этмеге адамланы бар этген. Къутлайман ва натижалар боларгъа къарамагъа алгъасайман...

15 йыл алда, Дагъыстанда вагъгабылыкъны болдурмагъа янгы айланагъанда ва эсгерилген къурумлар олагъа якълыкъ билдирегенде, о гъакъда Саадини булай сёзлерин шу газетде гелтирген эдим: «Йылан сакълагъанны ахыры яман болажакъ – къачан буса да о ону тигежек». Йыланлар башгъа-башгъа кюйде тиге: бирлери тигип

къатдырып къоя, башгъалары оьлтюре, уьчюнчолер буса, онча къоркъунчу болмай ва шолайлардан гъатта дарман булан къолай болмагъа бола. Бу гезик шо агъу нечик болгъанын заман гёрсетер...

Аслусу – Бир Аллагъга инанмакъ

Гъакъ юрекден инанагъан муьминге Бир Аллагъга инанмакъдан артыкъ зат ёкъ. Мюритлер гъар гюн бу сёзленни кёп керенлер такрарлай: «Аллагъдан къайры дагъы худай ёкъ ва Мугъаммат Ону Пайхаммары». Амма бек билеген ахтарывчулар гъисап этген кюйде, бир-бир алдынлы жагъиллер учун шолайлыкъ азлыкъ эте. Булай жагъил адамлар майданларда да эре туруп, булай сёзлер булан плакатлар тутмагъа гереkdir: «Биз – Бир Аллагъга инанмакъны яныбыз!» Гъай аман, Бир Аллагъга инанмакъ бары да дюньягъа инанмакъ кычырардай партия тюгюл чю. Аллагъга инанмакъны ичинде сакъланмакъ да таманлыкъ эте ва шо гъакъда авзу ва юреги булан такрарлай туруп: намазлыкъда олтуруп, межиге гелип ва яшавунда шолай экенни исбатлап. Шолайлыкъда бир янгылыкъ да ёкъдур, магъа буса, Аллагъга шокюр, асгъаплар йимик намаз къылмакъ, олар йимик Аллагъга макътавлар этип болмакъ, Пайхаммарны абураммакъ таманлыкъ эте. Мени къулагъымны арты терлемей бир-

биревлер намаз къылывдан калъан тартагъандай леззет алмагъа суюгенликден. Намаз «тюз» къылмай деп ата-анасын да, оьзге къардашларын да сан этмей янашагъанлар олардан да бетер...

Багъыйлы варислер

Студент заманымда Фазу Алиева айтып, Дагъыстангъа Франциядан гелген къонаклар бизде енгил юрюген тишттайпаланы кёплюгюне тамаша болгъан экенлер. Олай неден алгъансыз деп сорагъанда, олар оьзлерде къужурлу ва йыртыллауукъ колготкаланы шолай тишттайпалар гийип юрюй деген болгъан. Бизде шолар айтгъан гийимни буса о заманларда, къарт да, яш да гиеген болгъан. Шондан берли алышынгъан зат ёкъ, бетер болса тюгюл. Къайда къарасангъ – жагъил адамланы уьстюнде къаркъарасы гёрюнеген, сыланып турагъан опуракъ, гюнбатар фирмаланы атлары. Булай жагъил адамлар ата-бабаларыбыздан гелген Ислам динге, олар йимик намаз къылывгъа, зувгъан тармакъгъа рази болуп битерге шекликъ тувулуна.

Агъычыкъдагъы автомат булангъы къачакъ – къоркъунчу буса да, жагъиллер учун ажайып багъыйлы уьлгю. Амма Чиркейдеги яда Буйнакскидеги чагъы етишген къарт алим – олар учун онча къужурлу тюгюл экенге ошай. Ондан къайры, эсгерилген къартла-

ны артына тюшюп юрюмек, бютюнлей башгъа жигъатгъа авмагъа борчлу этежек.

Башгъа жигъат

Герти жигъат – бек къыйын иш. Шо дюр напсдан, суюген-суюгенни этип юрюмеге буваргъан ойлардан ясалгъан шайтанланы асгери булан дав этмек. Герти жигъат – тюбекни чакъмасы тюгюл, ону гиччи яш да тартмагъа бола. Ялгъан ой учун буса да оьлмек – оьзюню напсына къаршы ябушуп яшаммакъдан эсе минг керен тынч. Булай герти жигъатны къоймагъа чакъырагъанлагъа ва олагъа тынглайгъанлагъа мени гъакъ юрекден языгъым чыгъа. Къырыйндагъы пиво сатагъан тюкенни атылтмагъа тынч, айлана якъдагъылагъа англатьп, ичгини къойдурмакъдан эсе...

Адам пайхаммарны къабурна баш иймеге таклиф этилгенде иблис не деген?

Бырын айтывгъа гёре, ал заманларда яшагъан Ислам динни яхшы билеген бир уллу алимге шайтан гелип, булай кант эте болгъан: «Аллагъны рагъмусундан айрылгъан гъалымда ер-ерге гезеп айланмагъа борчлу болгъаным нечесе йыллар бола. Не эте гъали сама да ярамаймы экен мени гечмеге?» Алим огъар: «Индияда Адам пайхаммарны къабур бар, шогъар барып, баш ий», – деген. Иблис ачувланып: «Мен Адамгъа ол сав заманда Аллагъ буюргъанда да баш иймеген эдим, сен буса, ол оьлген сонг ону къабурна баш ий дейсен. Шо бирт де болажакъ иш тюгюл!»

Кёп билимлене еси Назир апенди

1-3 « Мисал учун, къазанышлы Абусупиян Акаев арап тилде язгъан «Бургъан ал-къатифи исбат ас-сани» («Яратгъанны бар болмакълыгына шекликни дагъытагъан далил») деген асарны ол 1923-нчу йылда гёчюрюп алгъан. Гъали буссагъат бу къольгъама Россияны Илмулар академиясыны Дагъыстан маркасында сакъланып тура. Эсгерилген кюйде, мунда ону дагъы да къольгъамалары бар. Мисал учун, гъижратны 1342-нчи йылында Назирни Абусупиянгъа язгъан кагъызы.

Назир оьзюню девюрюнде яшагъан замандаш алимлер булан байлауукъ тутта болгъан. Ол оьзюню муаллими Абусупиян булан къурдашлыкъ да юрюген, ону янына Тёбенкъазанышгъа кёп керенлер бара-геле болгъан. Олай да, къазикъумукълу белгили алим Замир-Али (Али Каев) булан да ювукъ болгъан. Ол да Назирни ва ону атасы Магъаммат-гъажини янына Дёргелиге геле болгъан. Олар дин ва илму тармакълардан бир-бири булан хыйлы лакъырлар-сугъатлар юрютгенлер.

Назир оьзю гечингенче алдын бир айны узагъында (рамазан айда) бек гючлю кюйде авруп тургъан. Дёргелили ювугъу Жаври-Магъаммат ону гёрмеге деп уьстюне гелген заманда, Назир: «Авруп оьлежиге чи гъеч къыйналмай эдим – ол Аллагъны амрусудур. Мен башгъа затгъа къайгыраман. Илмудан-билимден ичимни толтургъан эдим. Тек нетерсен, оланы халкъгъа толу кюйде барын да берип-етишдирип болмадым, янгыз шогъар мен бек къыйналаман», – деп айтгъанлыкъ халкъны авзунда гъали де сөйленип юрюле.

Гертiley де, ол муталимлик-шакиртлик юрютген йылларда нечакъы не билим булан ичин толтурса да, ондан сонг оьмюр сюрген девюрлер, 20-30-нчу йыллар, большевиклени къыйыкъсыгъывчу гъаки-

миятыны тюбюнде къалып, арап илмуланы халкъгъа тийишли кюйде етишдирип болардай девюрлерми эди дагъы?! О герти алимлер учун нече де къыйынлы яшав оьтгерме тюшген 20-30-нчу йыллар эди чи! Таргъудагъы «Дёргели-авулунда» яшап турагъан заманда ону, арап тилини биле ва бусурман илмуланы яя деген багъана булан, бир-бир ерли гъакимпав тайпалар герек чакъы да кёп къыйыкъсыгъып тургъанлар. Ахыры да ол орта чагъына етип де битгенче савлугъун тас эте...

Дюньядан гетген дагъыстанлы алимлени эсделигине багъышланып язылгъан бир поэмада, ону аты булай эсгериле (поэманы автору – дёргелили Абдулгъамит деген гиши):

«Илму учун дюньясын ташлап оьзю,
Къайры затгъа бир де бакъмады гёзю.
Даим китап багъады нюрлю юзю –
Валиюллагъ Назир гёчдю дюньядан...»

Бу сатырларда да, Назирни дин китаплар, илму-билим булан кёп машгъул болгъанлыкъы, ону илмугъа толу гъалда берилген адам болмакълыкъы уста кюйде келпелене.

Атасы Магъаммат-гъажи бир нечакъы заманлар Таргъуда къади болуп ишлеп тургъан, сонг Дёргелиге къайтып гетген. Онда гечинген сонг, уланы Назирни де таргъулулар чакъырып, о да Таргъуда кёп йыллар къадиликни ва муаллимликни юрютуп тургъан. Ону къызлары Хадижат ва Разият (геч. 1971 й.) Таргъуну къабурларында гёмюлгенлер. Аллагъ олагъа рагъмат этсин! Разиятдан къалгъан тухум къардашларыны талигы де Таргъу юрт булан байлангъан: авлетлери – Абдуразакъ (Агъалай), Исмайыл, Мусалутдин, Ушгъуят, Ражап. Назирни къызардашы Написат (1911 й. тувгъан) Магъачкъа-

лада яшады.

Магъаммат-гъажини уланы Назир (ону фамилиясы Магъамматгъажиев деп юрюлген) Таргъудан оьзюню ата юрту Дёргелиге баргъан заманда авруп гечинген. Ону сынташында гёрсетилген тарх – гъижрат булан 1353-нчу йыл. Назирни къызардашы Написат бизге хабарлагъангъа гёре, ол ораза ай битип, артындагъы гюн оьлген. Демек, Назир 1935-нчи йылы 7-нчи январында, жумагъон герти дюньягъа гёчген. Аллагъ рагъмат этсин! Ону сыйлы женнетлеге Аллагъ тюзлесин! Дёргелини къабурларында Назир апенди оьзюнден уьч йыл алда оьлген анасы Патиматны (Батаны) къабурну къырыйында, экиси де ян-янаша гёмюлген. Оланы да ювугъунда сыйлы Гъурикъызы гёмюлген къабур бар. Аллагъ ону сыйлылыкъын артдырсын!

Назир, оьзюню кёбюсю гъалда динни темаларына багъышлангъан асарларын, о замангъы дагъыстанлы алимлер яратагъан аслу тилде – арапча – язгъанын уьстде эсгердик. Ону аты да, язгъанлары да аз адамланы, арабист алимлени арасында белгили кююнде къалып тура. Тек гъалиги девюрде бизде орус ва ана тиллени агъамияты артгъан. Огъар гёре де, Назирни асарларын арапчадан къумукъ ва орус тиллеге таржумалап, китаплар этип басмадан чыгъырып, гъалиги охувчулагъа, динагълюлеге ва илму къуллукъчулагъа оланы генг кюйде белгили этсе, Дагъыстанны илмусуну тарихин ахтарывда бек лайыкълы къошум болар эди. Дёргелили Назирни илму варислигини, яратывчулугъуну уьстюнден шо кюйде мекенли ишлер юрюлсе, муна шо заманда, алимни оьзюню машгъурлугъуна гъалиге ерли ёл салынгъан даражасы, халкъны арасында генг кюйдеги машгъурлугъу, белгиллиги – дагъыдан-дагъы артып, огъар тийишли кюйде оьр багъа берилежек.

Миллет аралы уйленивлер

Муслимат Ражабова

Бир гезик Мугъаммат Пайхаммарны * бир къатыны Сафия дейгенине: «Гъей, ягъудини кызы!» – деген болгъан. Ол шолай яншывну яман гёрюп, Пайхаммаргъа * шо гъакъда билдире. Пайхаммар * Сафиягъа маслагъат этип, булай таклиф бере: «Эгер сагъа шолай деп дагъы да айтса, атанг – абурлу Гъарун, агъайынг – абурлу Муса, эринг буса, белгили йимик, Мугъаммат Пайхаммар * деп айт. Сиз мени алдымда не зат булан макътанмагъа боласыз?» (Тирмизи етишдирген гъадис).

Сафия ягъуди агълюде тувуп, оьстен, сонг Ислам динни къабул этген болгъан.

Дюнъя яралгъандан берли Мугъаммат Пайхаммар * адамланы арасында лап яхшысы болгъан ва ол оьр даражалы уьлгю де гёрсетип гетген. Ону яшаву – этген бары да ишлери ва айтгъан сёзлери – бизин учун сюннет. Огъар гёре юрюсек, Аллагъ буюрса, биз Яратгъаныбызны сюеген ва женнетге элтеген ёл булан юрюйген болабыз.

Пайхаммар * оьзюню уьлгюсю булан миллет аралыкълардагъы уйленивлер яратылгъан ишлерден экенин белгилеген.

Билял асгъаба (къул болгъан африкалы негр) арап къатынгишини къатын этип алгъан болгъан. Ол Пайхаммаргъа * ювукъ ва ол бек сюеген асгъабалардан болгъан. Билял асгъаба намазгъа чакъыргъан биринчи адам болгъан. Асгъабалар башгъа миллетли къатынларда уйленеген мисаллар Исламны тарихинде кёп бар.

Санавлар

1990-нчы йылланы орталарында уьлкебизни тахшагъарында миллет аралы уйленивлени санаву умуми санавдан 22 процент болгъан. Далиллер гёрсетегени йимик, гъалиге шо санавлар хыйлы да артгъан.

Ахтарывлар ачыкъ этген кюйде,

Москвада яшайгъан орус къатынгишилери, орус эргишилери эсе, башгъа миллетли адамлар булан эки керен артыкъ уьй къура. Шолай агълюлердеги эр-къатынланы миллетлери де бир йимик къалмай алышына. Совет девюрде уьлкедеги гъалгъа гёре, «орус къатынгиши-украинли эргиши», сонг «орус къатынгиши-жугъут эргиши», «орус къатынгиши-белорус эргиши», «орус къатынгиши-эрмели эргиши», «орус къатынгиши-татарлы эргиши» агълюлер кёп къурула болгъан. Гъали буса, орус тиштайпалр украинли эргишилеге эрге чыгъагъан кюйлер эки керенге кемиген ва орус къатынгиши-эрмели эргиши агълюлеге тенг болгъан. Рус-жугъут агълюлер де бек сийрек болгъан, тек орус къатынгишилени гюржюлер, азербайжанлылар ва оьзге кавказ халкълар булан къошулгъан агълюлер бир къадар артгъан. Шо халкъланы арасында дагъыстанлылар, мычыгъышлар, ингушлар ва оьзгелер бар.

Къошулгъан агълюлени себеплери

Алимлер гысап этеген кюйде, булай гъал тувулунгъангъа Москвагъа Кавказдан гелегенлени активлиги себеп. Шолайлыкъ токъташдырылгъан деп санала.

Мен буса, аслу себеп деп башгъаны эсгерер эдим. Оьрде де айтылгъан кюйде, орус къатынгишилери азербайжанлылагъа эрге кёп чыгъа. Шо кепде, дагъыстанлылар ва мычыгъышлар булан да орус къатынгишилери кёп сююп уйлене. Аявлу охучулар, сиз оьзюню де анлагъансыздыр мен нени айтмагъа сюегени: олар бары да Ислам динни юрютеген адамлар болмагъа герек. Орус миллет бара-бара ичгиге къайтагъаны да яшыртгъын тююл. Орус шагъарларда болуп турагъангъа къарасакъ, не гёрербиз? Къолунгда пива шиша ёкъ буса, адам тююлсен, ичип донгуз гъалгъа тарымай бусанг, эркек тююлсен. Ичмейген эргиши булан уйленмеге ва яш тапмагъа сюеген орус тиштайпагъа не этмеге къала? Шолайлыкъда орус тиштайпагъа ичгини къолламайгъанлар булн аралыкъ тутмагъа герек бола. Ичгини

буса, ким юрютмейгенни барыбыз да яхшы билебиз: бусурман халкълар – дагъыстанлылар, мычыгъышлар, ингушлар ва оьзгелер. Тиштайпагъа, агълюге, яшлагъа абур этив, оланы гайыны гъакъында ойлашыв, озокъда, къайсы тиштайпаны да кепине гелир. Эсирип, забор тюпде атын да унутуп, ташлангъан орус эргишини де, анасыны аякъларын оьпмеге гъазир эргишини де арасында орус тиштайпа кимни сайлажагъы ачыкъ тююлмю дагъы? Мунда тамаша болмагъа зат да ёкъ.

Орус эргишилери, мен сизин ер этмеге сюемен деп эсигизге гелмесин, далиллер шолай деп исбат эте.

«Миллет аралыкълардагъы уйленивлер – орус миллетге зарал этегенлик бола! Тиштайпаларыбыз кавказлылагъа эрге чыгъагъанда, бизин къаныбыз булан о халкълар байыгъа. Орус миллет буса, осал бола!» – дей кешишлер.

Бусурманланы арасындагъы уйленивлер

Бир гезик уланы анасына: «Мамам, къатын алмагъа сюер эдим», – дей. Ол да: «Озокъда, балам, шо яхшы иш. Амма аявлум, сен бил, гелин бизин миллетли, бизин юртлу болмагъа герек, тухумубуздан болса чы дагъы да яхшы», – дей.

Булай лакъырланы къайсыбыз эшитмеген? Кёбюсю гезикде ата-ана башгъа миллетли адамлар булан къошулмагъа сюймей, гъатта шолар бусурманлар болса да. Мисал учун, Дагъыстанда гъали болгъунча шолай агълюлер кёп сийрек болгъан. Буссагъатгъы вакътиде гъал алышынгъан демеге ярай. Болса да, къошулгъан агълюлер кёп четимликлерден оьтмеге герек: башгъа-башгъа мердешлер, маданият, тил. Бир-бир агълюлерде жыйылгъан байлыгы башгъа миллетли адамлагъа гетгенни сюймей. Шону булан бирче, яшавда болагъан кёп эришивлюклени булай къошулгъан агълюлени кёмеги булан басылтмагъа бажарылгъан деп ташдырып айтмагъа ярай.

Къошулгъан агълюлени, озокъда, яхшы яманлары йимик, яман ерлери де ёкъ тююл. Шолай агълюлерде тувгъан яшлар, аслу гъалда, ана тилин билмей оьсе, натижада миллетни

маданияты, адатлары, хасиятлары тас бола. Амма шолай гъал ата-ана авлетин тарбиялама сюймейген ожакъларда тувулуна. Эгер де, мисал учун, даргили ана авлетине оьз тилинде, аварлы ата да оьз тилинде сёйлесе, яш чы эки миллетни байлыгъын сезип яшажакъ. Оьсюп гелеген наслу ата-анасындан артыкъ билеген болса яман болмас чы!

Агълюде Ислам динни ери

Мугъаммат Пайхаммар * булай айта болгъан: «Къызыны байлыгъы, аривлюгю яда дини саялы эрге алалар. Байлыкъы саялы шону ала буса, байлыкъыны гёрмес. Аривлюгю саялы ала буса да, шосуз къалажакъ». Ол булай деп де къошгъан: «Уйленегенде, къызыны дёрт яны гысапгъа алына: байлыгы, тухумуну абурлугъу, аривлюгю ва дини. Сиз буса, динни юрютеген къызыны алыгъыз, дагъы ёгъесе, утдуражакъсыз» (Бухари ва Муслим етишдирген гъадис). Эсгерилген гъадислени биринде де миллетин гысапгъа алмагъа герек деп айтылмагъангъа агъамият беригиз. Миллетге къарамагъа негер тарыкъ болсун, эгер уйленегенлер бир Аллагъгъа инана буса, Ону пайхаммарларын ва малайиклерин гъакъ эте буса, гюнде беш керен намаз къыла буса? Динге кюрчюленип яралгъан агълю катты болажагъына шеклик ёкъ. Шолайлыкъны заман да исбат эте. Сафияны эрге алып, шолай Мугъаммат Пайхаммар да * эте болгъан. Ол буса – бусурманланы анасы ва шо ойну барыбыз да къабул этмеге тарыкъбыз.

Яшавубузда юртубузну яда району-бузну адатларына асааланмай (олар кёбюсю гезиклерде Ислам динден кёп арекде бола), пайхаммарланы ва асгъабаланы уьлгюсюн гысапгъа алмагъа тарыкъ. Биз: «Мени къатыным бизин миллетли ва бизин якълы болгъанни сюемен», – деген сёзлени къоюп, Мугъаммат Пайхаммар * гёрсетип гетген уьлгюден пайдаланмагъа тарыкъбыз. Мисал учун, булай гъадис бар: «Сиз динин ва хасиятларын ушатагъанлар гелип, къызыгъызыны гелесе буса, олагъа къошулузгъуз. Шолай этмесегиз, дюньяда яманлыкълар ва пасатлыкълар жыйылажакъ».

Яратгъаныбыз Аллагъ тюз ёлгъа бакъдырсын бизин! Амин.

Я ибна адам!

Шихаммат къади Эрпелили

(Башы алдагъы номерлерде)

БИСМИЛЛАГЪИ ПРАГЪМАНИ ПРАГЪИМ

Гей Адамны уланы! АЛ-МАВТУ – оьлмакъ . БАБУН – бир къапудур. ВА КУЛЛУ ННАСИ – адамланы барысы да. ДАХИЛУГЪУ – шо къапугъа гирер.

ЯБНА АДАМА – Гей Адам пайхаммарны уланы! АЛ-МАВТУ – оьлмакъ. КАБСУН – айланагъан език2 аякъдыр. ВА КУЛЛУ ННАСИ – адамланы барысы да. ШАРИБУГЪУ – шо аякъны ичжакъдыр3.

ЯБНА АДАМА – Гей Адамны уланы! ИННАМА ХАЛАКЪТУКА – Мен сени яратгъанымокъ. ЛИЛ АХИРАТИ – ахырат учундур. ВА УРИДУ МИНКА – Мен сенден сиемен. БАМАЛАЛ АХИРАТИ – ахыратны амалын. ФАДАБИ ДДУНЪЯ – сен дюньяны къой. ФАИННАКА – гъакъ сен. ЛАСТА ЛАГЪА – дюнья учун яратылъп екъсан. ИННА ДДУНЪЯ – гъакъ дюнья. ФАНАУН – пана болагъан, екъ болагъан затдыр. ВА ТАЛИБУГЪА – дюньяны талап этеген гиши де. ФАНАУН – пана боладыр.

ФАИННАГЪА – Шу дюнья. ГЪАРРАТУН – бек алдатагъан затдыр. ВА АНТА – сен де. МАГЪРУРУН – алданагъан затсан. ИН КUNTA – сен бусанг. НАИМАН – ухлайгъан гиши, ай4 гъафул5 гиши. ФАНТАБИГЪ – сен уян, айкъ, эс тап. МИН НАВМИКА – сени ухундан, ай гъафулулукъдан.

ЯБНА АДАМА – Гей Адамны уланы! ИНАРАКИБТА – Сен минсенг. МАЪСИЯТИ – Магъа асси болагъан ишлени этмеге. ФАМАНИЛЛАЗИ – ол кимдир. ЯМНАБУКА – сен гери урагъан. МИН АЗАБИ – Мени азабымдан.

ЯБНА АДАМА – Гей Адамны уланы! ИНАРАЖАВА РАГЪМАТИ – сен Мени рагъматимны умут эте бусанг. ФАЛЗАМ ТАЪАТИ – сен Магъа таат этмакъдаб даим бол. ВА ИН ХАШИТА – сен къоркъа бусанг. МИН БАЗАБИ – Мени азабымдан. ФАТРУК – сен къой. МАЪСИЯТИ – Магъа асси болмакъны. ГЪАТТА ТАНАЛА – сен етишмеге. КАРАМАТИ – Мени чомартлыгъыма. ФИЛ АХИРАТИ – ахыратда.

ЯБНА АДАМА – Гей Адамны уланы! ХАШИТА МИНА ННАСИ – адамлар суймейген затны этмеге адамлардан къоркъасан. ВАСТАГЪ-ЯИТА МИН-ГЪУМ – Адамлар айып этеген затны этмеге адамлардан уяласан. ВА ЛАМ ТАСТАГЪИ МИННИ – Мен айып этеген, Мен суймейген затны этмеге Менден къоркъмайсан, уялмайсан. ВА МИН МАЛАИКАТИ – сени булан даим бирче турагъан Мени малайиклеримден те уялмайсан. ГЪАТТА БАСАЙТАНИ – сен Магъа асси боласан. ВА ТАРАКТА ТААТИ – сен Магъа таат этмакъны къоясан.

ЯБНА АДАМА – Гей Адам пайхаммарны уланы! ЛА ТАНСАЛ МАВТА – сен оьломню унутма. ФАИННАЛ МАВТА – гъакъ оьлом. ЛА ЯНСАКА – оьзю сени унутмай.

ЯБНА АДАМА – Гей Адамны уланы! АЛ-МАВТУ – оьлмакъ. САБИЛУН – бир ёлдур. ВА КУЛЛУ ННАСИ – адамланы барысы да. КЪАТИБУГЪУ – шо ёлдан гечер.

ЯБНА АДАМА – Гей Адамны уланы! РАДИТА ДДУНЪЯ – сен дюньягъа рази боласан. МАЪАЛ ГЪАРРИ – иссилиги булан бирче. ВАЛ БАРДИ – сувукълугъу да булан бирче. ВАЛ БАТШИ – сувсаплыгъы да булан бирче. ВАЛ БАЪРИ – ялангъачлыгъы да булан бирче. ВАЛ ГЪАММИ ВАЛ ГЪАММИ – къайгыгъысы, пашманлыгъы да булан бирче. ВА ТАРАКТАЛ АХИРАТА – ахыратгъа рази болмай къоясан. МАЪА СУРУРИН – даим сююнчю булан бирче. ВА КАРАМАТИН – даим сыйлылыгъы булан бирче де. ВА НИЪМАТИН – даим ниъматы булан бирче де. БИБСА ТТИЖАРАТУ – бу не яман савдюдгердир, сююнчю булан ахыратны берип, къайгыгъысы булан дюньяны алып этеген!?

ЯБНА АДАМА – Гей Адамны уланы! ЛАИН АЪГАЙТУКА – Мени сыйлылыгъым гъакъчун, сагъа Мен берсем. МАЛА ДДУНЪЯ КУЛЛАГЪА – дюньяны малыны барысын да. ЛЮРАГЪИБТА МИСЪЛАГЪА – шо мал чакъы дагъы да мал болгъанню сюерединг. ФАЛА ЯШБАБУ БАТНУКА – сени къурсагъынг, гезюнг тоймас. ИЛЛА БИ ТТУРАБИ – топуракъ булан тююлесе.

ЯБНА АДАМА – Гей Адамны уланы! ЛАВ ЖАЪАЛТУ ЛАКА – Мен сагъа этсем. МИНАЛ ГЪАЯТИ ФИ ДАРИ ДДУНЪЯ – дюньяда оьлмей сав къалмакъдан. БИЪАДАДИ МАКЪАМИГЪА – дюнья бузулмай турмакъны санау чакъыны. ЛАЙСА АХИРУГЪА – шо савлукъну арты болуп екъ. ИЛЛАЛ МАВТА – оьлмакъ тююлесе. ВА ТАКРАГЪУЛ МАВТА – сен оьлмакъны суймейсен. ВА ЛА МАГЪАЛАТА МИНАЛ МАВТИ – оьлмакъдан чара да екъ. ФАЗКУРИЛ МАВТА – сен оьлмакъны эгер. ГЪАТТА ЯБРУДА КЪАЛБУКА – сени юрегинг сувумагъа. БАНИ ДДУНЪЯ – дюньяны савлукън суймакъдан.

ЯБНА АДАМА – Гей Адам пайхаммарны уланы! ИФЪАЛИЛ ХАЙРА – сен яхшы амал эт. ФА ИННАГЪУ – шо яхшы амал. МИФТА-ГЪУЛ ЖАННАТИ – женнетни ачкъычыдыр. ВА ЯКЪУДУКА – шо яхшы амалынг сени тартып элтер. ИЛАЙ-ГЪА – шо женнетге. ВАГЪЗАРИ ШПАРА – яман амалны этмакъдан къоркъ. ФА ИННАГЪУ – шо яман амал. МИФТАГЪУ ННАРИ – жагъеннемини ачгъычыдыр. ВА ЯКЪУДУКА – сени тартып элтер. ИЛАЙГЪА – шо жагъеннемеге.

ЯБНА АДАМА – Гей Адам-

ны уланы! АЛ-КЪУСУРУЛЛАТИ БАНАЙТАГЪА – сен оьзлени тикген уйлелер-къалалар. ЛИЛ ХАРАБИ – харап болмагъа, бузулмагъа тигилген затлардыр. ВА БУМРУКА – сени оьмюрюнде. БАРИЯТУН – оьзюню берген гиши къайтарып алагъан затдыр. ВА ЖАСАДУКА – сени къаркъаранг да. ЛИЛ БИЛА – чиримеге яратылгъан затдыр. ВА ДДИДАНИ – хуртлар ашамагъа яратылгъан затдыр. ВА МАЛУКА ЛЛАЗИ ЖАМАБТАГЪУ – кеп къыйналып сен оьзюню жыйгъан мал. ЛИЛ ВАРАСЯТИ – сени учун садагъа этмейген, гюнагъындан Аллагъ гечсин деп два этмейген вариследигер. ВАЛ ГЪИСАБУ – шо малны гьалалыны гъисабы, гъарамыны акъубасы. ВАЛ ГЪАСРАТУ ВА ННАДАМАТУ – шо малдан садагъа этмей, закатын тюз чыгъармай, яхшы амаллар этмей къоймакъны къайгыгъысы, пашманлыгъы. БАЛАЙКА – сагъа болур. ФИЛ АХИРАТИ – ахыратда. ВА САГЪИБУКА ФИЛ КЪАБРИ – къабурда сени ёлдашынг. АЛ-ЪАМАЛУ ССАЛИГЪУ – яхшы амалынг болур. АВИЛ-ЪАМАЛУ ШШАРРУ – яда яман амалынг болур.

ЯБНА АДАМА – Гей Адамны уланы! МАН АГЪАББА ДДУНЪЯ – ким дюньяны суйсе. ФАКЪАД АГЪАББАЛ ГЪАЯТА – шо гиши савлукъну сюер. ВА МАН АГЪАББАЛ ГЪАЯТА – ким савлукъну суйсе. ФАКЪАД АГЪАББАЛ МАЛА – шо гиши малны сюер. ВА МАН АГЪАББАЛ МАЛА – малны ким суйсе. ФАЛА ЯЗКУРУЛ МАВТА – шо гиши оьломню эгермес. ВА МАН ЛА ЯЗКУРУЛ МАВТА – оьломню ким эгермесе. ФАКЪАД АХХАРА ТТАВБАТА ВА ТТАЪАТА – тавба этмакъны, Аллагъгъа таат этмакъны артгъа салыр. БИ-АЪМАЛИ ДДУНЪЯ – дюньяны амалларына машгъул болмакъ себебли. ВА МАН ХАРАЖА МИНА ДДУНЪЯ – дюньядан ким чыкъса. БИ ЛА ТАВБАТИН – тавба этмей. ВА ЛА ТАВБАТИН – Аллагъгъа таат этмей. ГЪАРРАМАЛЛАГЪУ БАЛАЙГЪИЛ ЖАННАТА – Аллагъу Таала шо гишиге женнетни гъарам этер.

ЯБНА АДАМА – Гей Адам пайхаммарны уланы! МАН АБГЪАДА ДДУНЪЯ – дюньягъа ким ачувланса. ФАКЪАД АБГЪАДАЛ ГЪАЯТА – дюньяны савлукъну да ачувланыр. ВА МАН АБГЪАДАЛ ГЪАЯТА – дюньяны савлукъну да ачувланса. ФАКЪАД ЗАКАРАЛ МАВТА – шо гиши оьломню эгерир. ВА БАЗАБАЛ КЪАБРИ – къабур азапны да эгерир. ВА СУАЛА МУНКАРИН ВА НАКИРИН – Мункар деген, Накир деген эки малайик къабурда суал-сорав этмакъны да эгерир.

ЭСГЕРМАКЪ ВАЖИБДИР7. Оьлген гишини къабургъа салып тамам болгъан сонг,

эки малайик гелип, шо оьлген гишини тили булан суал этер: «Сени Аллагъынг кимдир? Пайхаммарынг кимдир? Дининг недир?» – деп.

Биркъил8 айтгъан: «Сирьяни тилден9 дёрт калима булан суал этер деп, шу калималаны айтар деп: АТАРА. АТАРАГЪ. КАРАГЪ. САЛИГЪИН».

АТАРА – Гей Аллагъны къулу, сен тур! АТАРАГЪ – сен не гьалдасан? КАРАГЪ – Аллагъынг кимдир, дининг недир? САЛИГЪИН – бары да халкъгъа оьзюню йиберген Мугъаммад деген гишиге не айтасан? – деген маъналары булан.

Амма Майдани10 деген имамны хаты булан язылып, китапларда бар деп айтгъан Бажури11 деген имам: «Шо дёрт де калиманы гъифз этмакъ12 – оьлегенде тюз ёлда оьлмакъгъа тюз этер» деп.

ВАЛ ГЪИСАБУ – гъисапын да эгерир. ГЪИСАБ деген – Аллагъу Таала бары да халкъгъа гъисап этеген гюн Оьзюню къулуна айтмакъ, оьзю этген гюнагъланы бир-бир этип. Оьзюню муъмин къулуна къулагъына Аллагъ айтар дей: «Гей Мени къулум, паланны уланы палан, сен палан гюнагъны, палан гюнагъны, палан гюнагъны этмедингму?» деп, бары да гюнагъларын эгерир айтар дей. Шо муъмин къул айтар дей: «Гей Раббим, этдим, этдим, этдим!» деп. Шо заманда шо муъмин къулу эсине гелир дей, гъали мен гъалек болдум» деп. Сонг Аллагъу Таала айтар дей: «Гей Мени къулум, шо гюнагъланы Мен дюньяда адамлардан яшыргъан йимик, бутюн ахыратда да яшырырман» деп. Амма шу яхшылык болагъаны дюньяда оьзюню бусурман къардашларыны яманлыкъларын яшырагъан гишигедир.

ВА МАН ЗАКАРА ГЪАЗИ-ГЪИЛ АШЪАЯ – шу эгерилген затланы унутмай ким эсинде сакъласа. ФАКЪАД ТАБА – шо гиши тавба этер. ВА БАМИЛА БАМАЛАН САЛИГЪАН – яхшы амаллар да этер. ВА НАЖА МИНА ННАРИ – жагъеннеменде кьутулур.

ЯБНА АДАМА – Гей Адамны уланы! МАН ЗАКАРАНИ – Мени ким эгерсе. БИ ТТАЪАТИ – Магъа таат этип. ЗАКАРТУГЪУ – Мен оьзюню эгерирмен. БИ ПРАГЪМАТИ – рагъмат этип. ВА МАН ЗАКАРАНИ – ким Мени эгерсе. БИЛ МАЪСИЯТИ – Магъа асси болмакъ булан. ЗАКАРТУГЪУ – Мен оьзюню эгерирмен. БИ ЛЛАЪНАТИ – Мени рагъматымдан оьзюню арэк этмакъ булан. ФАЛ-ЗАМ БАЛА ТАЪАТИ – сен Магъа таат этмакъгъа даим бол. ВАТРУК МАЪСИЯТИ – Магъа асси болмакъны къой.

ЯБНА АДАМА – Гей Адам пайхаммарны уланы! АДДИЛ ФАРАИДА – сени уьстюнгде борч болгъан затланы сен тюз эт. ВАЖТАНИБИЛ МАЪАСИЯ –

асси ишлерден арэк бол. ВАРДА БИМА АЪГАЙТУКА – Мен сагъа берген затгъа сен рази де бол. ВА КУН ЛИЛ МАВТИ МУСТАБЪИДДАН – оьлмакълыкгъа сен ярашынып даим бол. ГЪАТТА ТАНАЛА – сен етишмеге. КАРАМАТИ ФИЛ АХИРАТИ – ахыратда Мени сыйлылыгъыма, чомартлыгъыма.

ЯБНА АДАМА – Гей Адамны уланы! МАН АЗНАБА ДАГЪИКАН – колей туруп ким гюнагъ этсе. ДАХАЛА ННАРА БАКИЯН – йылай туруп жагъеннеме гирер. ВА МАН АГЪСАНА БАКИЯН – йылай туруп ким яхшы амал этсе. ДАХАЛАЛ ЖАННАТА ДАГЪИКАН – колей туруп женнетге гирер. ЛА ТАЪМАН БИШАБАБИКА – яш гишимен, гъали оьлмесмен деп парахат болма. ФАКАМ МИН ШАББИН – кеп яш гишилер бардыр. КЪАД САБАКЪА БАЛАЙГЪИЛ МАВТУ – оьлмакъ оьзлеге алдын болгъан. ВА ШШАЙХУ – оьзлерден къарт гиши. БАКЪИН БАЪДА МАВТИГЪИ – оьзлер оьлген сонг дюньяда къалып.

ЯБНА АДАМА – Гей Адамны уланы! КАМ МИН ИМРАИН – нече де гиши бардыр. ЖАМА-ЪА МАЛА ДДУНЪЯ – дюньяны малын оьзю жыйгъан. ФАМАТА – сонг оьзю оьлген. ВА ТАРАКАГЪА – оьзю кеп къыйналып жыйгъан малын да къойгъан. МИРАСЯН – оьзюню уьлешеген тарика13 этип. ЛИМАН ЛА ЯГЪМАДУ БАЛАЙГЪИ – оьзлеге мал къююп этген яхшылыккыны къаршысына шюкрю14 этмейген, «Гюнагъындан Аллагъ гечсин!» деп два этмейген варислеге. ВАЛ ГЪИСАБУ БАЛАЙГЪИ – шо малыны гъисабы да оьзюне болгъан гъалда. ФИЛ АХИРАТИ – ахыратда. ФАЛА ТАФРАГЪ БИ ДДУНЪЯ – дюньяны малы булан сен сююнме. ФА ИННАГЪУ – шо дюньяны малы. ЯХДА-БУКА – сени алдатыр. КАМА ХАДАБА МАН КЪАБЛАКА – сенден алдын болгъан адамланы алдатгъан йимик.

Босун – (диалект гелемде): болсун. 2 Андан – (эски адабият гелемде): ондан.

3 Фикъгы – пикъгу, бусурманланы юриспруденциясы, токъташгъан аслу къанунлары.

4 Тавгъид – Аллагъны бирлигин далил этеген.

5 Уллу иман Мугъаммад аш-Шапи (Шафий), мазгъапын кюрчюсон салгъан алим; 820-нчы йылда дюньядан гетген.

6 Этмакъ – этмек. (Шихаммат къадини асарында бир-бир сёзлер алдагъы Темирханшур диалектдеги гелеминде язылгъан. Олай сёзлеге баянлыкъларыбызда англатыв беребиз).

7 Йымышатып деген маънада.

8 Боюн алмакъ – бойсынмакъ, табии болмакъ, муть болмакъ.

9 Табиъ – таби, муть, бойсынагъан.

10 Этмакъсан – этмексен, этмелисен, этмеге герексен.

11 Тюзелмек.

12 Этмакъ – этмек.

13 Тоқташдырмакъсан – тоқташдырмагъа герексен, юрегинг булан мекенли инанмагъа тарыкъсан. 14 Бурунгу – бырынгы, эжелги.

Гъазирлеген Гь. Оразаев (давамы гелеген номерде)

–Айда буса да, йылда буса да, яшавда буса да бир керен сама кьылмагъа яхшы деп Пайхаммар ﷺ не намазны айтгъан ва шо нечик кьылына?

–Шо дюр тасбиъ-намаз. Бу сюннет намазны дёрт ракааты бола: оьзю де, дёрт ракаатлы бир намаз яда эки яда экишер ракаатлы эки намаз этилип кьылына. Негети булай айтыла: **«Мен негет этдим эки (дёрт) ракаат тасбиъ намаз кьылмагъа, сюннет».** «Аль Фатигъа» сурадан сонг, 15 керен тасбиъ охула: **Субханаллагъи ва-ль-хамдулиллягъи ва ля илягъа илля ллагъу валлагъу акбар.** Бу тасбиъни онар керен рукугъда да, ондан тургъанда да охуй. Суджда этегенде де, олтуруп, янгъдан суджуд этгенде де янгъдан шончакъы керен охула. Тасбиъни гъар гъалдагъы дуадан сонг охуй. Шолайлыкъда, гъар ракаатда тасбиъ 75 керен охула, дёрт де ракаатда буса 300 бола.

Аллагъны Элчиси ﷺ булай айтгъан: **«Тасбиъ намаз Аллагъ бизге берген уллу савгъат. Шо намаз саялы гюнагълар гечиле: алдагъы ва янгълары, ачыкъ яда яшыртгъын этилген буса да, билип яда билмей этилген буса да башгъа тююл. Шо саялы тасбиъ намазны гъар гюн кьылмагъа къарагъыз, болмай бусагъыз, жумада (жумагюнлер яхшы) яда айда бир керен сама да кьылмагъа яхшы. Эгер шо да кьыйын буса – оьмюрюню ичинде бир керен сама да кьылмагъа къаст этигиз».**

–Мени юрегим намазда ва бары да ерде Кьулгъу айтып намаз кьылса яраймы, юрегим мени бир Аллагъда чы?

–Юрекде Аллагъ бары, озокъда, бек яхшы. Амма намазны этеген кююн алышдырмагъа биревню де ихтияры ёкъ. Намаз кьылмагъа уйренгенде бусурман адам биринчи кьыркъ гюн Кьулгъу яда оьзге Къуръан сураланы айтып кьылмагъа бола. Шо болжалны ичинде бусурман гиши тетекейсиз намаз кьылмагъа уйренмеге борчлу. Дагъы ёгъесе намаз къабул болмай.

–Мен эрим булан кёп давлайман, шо саялы гюнагъ боламы?

–Гюнагъ да бола, Аллагъу тааланы разилиги де болмажакъ, неге тююл катын эрине тынглама тарыкъ. Къудратлы Аллагъны разилиги болмаса, агълюгюзде берекет де болмажакъ!

–Зукъариме тийсем, намаз жувунгъаным бузуламы?

–Бузула, неге тююл шариатда айтылагъан кюйде, зукарилер бир-бирине магърам тююллер (зукъарилер бир-бирине кьошулмагъа ярайгъан къардашлар). Шолайлыкъда, бирев биревге тийип гетсе, оланы намаз жувунгъаны бузула.

–Макъамлар булан айтылагъан, йырланагъан мавлет-леге тынглама ярайму?

–Бу масъалада алимлени арасында хилаплыкъ бар: бирлери макъамлар булангъы мавлетлеге, нашитлеге тынгламагъа ярай дей, башгъалары ярамай деген ёлну тута.

–Къыз эрге бармасын деп бегитеген языв бола дегени тюзюмю? Ачмакъ учун не этме герек?

–Шо тюз. Шолай затланы этегенлеге уллу гюнагъ бола, неге тююл шо – гъарам. Булай ишлеге Аллагъу тааланы ачыву чыгъа ва шо саялы ахыратда жавап бермеге кьыйын болажакъ. Къырыгъыздагъы имамгъа не этме тарыкъ деп сорагъыз, ол сизге айтажакъ.

–Мен эрге барып, агълю къуруп яшавну сюемен, тек язывум ёкъ, не этме тарыкъ?

–Бары да зат Аллагъу таала буюргъан кюйде болажакъ. Сиз буса, оьзюгюз саялы дуа этигиз, сабурукъ берсин деп, Аллагъгъа тилегиз, чыдагъыз, сюйгенигизни тилегиз. Аллагъ буюрса, тилевюгюзге гёре болажакъ.

–Бастырыкъ дейген кимдир, негер о гечелер адамланы бува?

–Бастырыкъ деп жинге айта, ол адамлагъа зарал эте, гечелер бува.

–Мен бир-бирлерде яман тюшлени гёремен, шоланы гёрмес учун не охума тарыкъ?

–Бусурман адам гече ятагъанда да, эртен уянгъанда да охуйгъан дуалар, аятлар бола. Шоланы арасында Алгъам, Къулгъулар, аят «Аль Курси» ва оьзгелери бар. Алай да билеген оьзге дуаланы охумагъа, алгъышлар тилемеге яхшы. Балики, шолай этсегиз, яман тюшлер гёрюнмейген болур.

–Мен банкетный залда ишлеймен, тойдан сонг кьалгъан ашны уйге аламан, ессилер кьалгъан ашны олай да ташлай. Гюнагъмы шо?

–Тойну есине сорамай шо кьалгъан ашланы алсагъыз, сизге гъарам бола. Сорав алсагъыз яхшы болар эди. Эгер де той ичги булан этилген буса, шо ашны сорав алсагъыз да гъарам бола.

–Къабурларда ва оьлю бар абзарда охуйгъан дуаны кьмукъча язма ярамаймы?

–Адамланы эсине гелеген кюйде, оьлюге хас дуалар охумакъ борч. Гъакъыкъатда, озокъда, арапча айтылагъан дуалар бар. Амма билмейгенлер оьз сёзлери булан алгъыш тилемеге, дуа этмеге бола. Масала, къабурлагъа гелген бусагъыз яда оьлю бар абзаргъа гелген бусагъыз башгъа тююл: оьлген гишини гюнагъларын Аллагъу таала гечсин деп тилемеге, женнет агълю болсун деп алгъыш этмеге, къабурдагъы азаблардан сакълакъсын деп тилемеге ярай.

–Арандагъы гъайванлардан чыкыгъан насны сатса, гюнагъ бола деп эшитдим. Шо тюзюмю?

–Гъайванлардан чыгъагъан нас – нажжас. Нажжасны сатма ярамай ва гъарам деп айтыла.

–Сарынлагъа тынгламагъа гюнагъ дей. Шо гертими?

–Гъарам сёзлер ва гъарам алатлар булангъы сарынлагъа тынглама гюнагъ.

–Ванный да гъажатхана да бирче буса, шонда намаз жувунма ярайму?

–Шагъарлардагъы бир-бир уйлерде ванный де, гъажатхана да бирче бола. Шолай гезиклерде шонда намаз жувунмагъа ярай. Амма биревлер намазны шонда жувунмай, уйню оьзге еринде къуман да, багъыр да алып жувуна.

–Мен ички бар кафеде повар болуп ишлеймен. Онда ишлемеге гюнагъмы?

–Гъаракъы болсун, пиво болсун, сигарет болсун, ва оьзге не гъарам зат бар ерде ишлесе – гъарам, гелеген акъчасы да гъарам.

–Къоян сакълама яраймы?

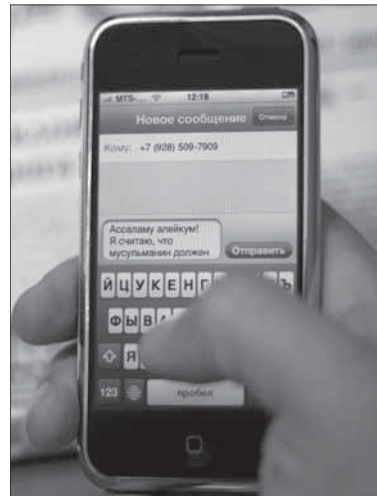
–Ярай.

–Къуругъан бир къарышдан уллу балыкъны ашамагъа гъарам дей. Тюзюмю шо?

–Къуругъан гиччи балыкъны ашама ярай, къуругъан уллу балыкъны ичи тазаланмагъан буса, ашама гертиден де гъарам.

–Сурат чыгъарма яраймы?

–Ярай.

Аявлу охувчулар, "Мобильный байлав-лукъ" деген рубрика-бызгъа SMS-лер геле. Тюпде шоланы бере-биз. Шолагъа сиз де язмагъа боласыз. Бизин номерибиз: **8988-222-97-44**

–Гелешмиши яман сёзлер айта буса, огъар гюнагъ боламу?

–Яман ва нас сёзлер айтагъан гишиге гюнагъ языла.

–Эри къатыны булан бир уйде намаз кьылып боламы?

–Бола, тек къатын эринден уьч зираъ (метр ярым) артда болма герек.

–Айлы къатынгъа тюклерин гесмеге, баш боямагъа ярайму?

–Арай, гюнагъгъа саналмай.

Рузнама

Апрель

дни	Утрений	восх.	Обеден.	После-обеден.	Вечерн.	Ночной
1	4:54	6:29	13:00	16:32	19:20	20:49
2	4:52	6:27	12:59	16:33	19:21	20:51
4	4:48	6:24	12:59	16:34	19:23	20:53
6	4:43	6:20	12:58	16:35	19:25	20:56
8	4:39	6:17	12:57	16:36	19:28	20:59
10	4:35	6:13	12:57	16:37	19:30	21:02
12	4:31	6:10	12:56	16:37	19:32	21:05
14	4:27	6:07	12:56	16:38	19:35	21:08
16	4:23	6:04	12:56	16:39	19:37	21:11
18	4:19	6:00	12:55	16:40	19:39	21:14
20	4:14	5:57	12:54	16:41	19:42	21:18
22	4:10	5:54	12:54	16:41	19:44	21:21
24	4:06	5:51	12:54	16:42	19:46	21:24
26	4:02	5:48	12:53	16:43	19:49	21:27
28	3:58	5:45	12:53	16:44	19:51	21:31
30	3:54	5:42	12:53	16:44	19:53	21:34